

Keresztyén renaissance.

A *renaissance* szó, való értelme szerint, újból való megszületést jelent. Nem újjászületést, mert a mi *új*, az egyuttal valami *más* is: hanem sokkal inkább megújodást, megifjodást, bizonyos elvnek a maga régi tiszta lényegében való újra megéledését, mintegy feltámadását.

Ez alapon joggal nevezzük az emberiség szellemi megújodásának ama ragyogó epocháját, a mely a középkort lezárja s az újkort bevezeti, a „renaissance“ névvel, mert valójában nem egyéb az, mint az antik klasszikus világ szellemének újra megéledése és sikra szállása a középkor sötét hatalmasságaival szemben. *felszabadulása az egyéniségnek az őt lenyűgző egyházi tekintély békóiból — tudományban, művészetben, vallásban, egyszóval szellemi életünk összes mezőin egyaránt.*

Igy fogva fel a dolgot, a renaissance fogalma a *fejlődés* fogalmával áll és pedig első fokú vérrokonságban, lévén a fejlődés nem más, mint egy folyamat, a melyben bizonyos elv, a benne rejlő szükségszerűségnél fogva, bizonyos külső alakulatokban, de benső lényegének állandó és változhatlan azonosságában jelen meg.

Ily értelemben viszont a *reformáció*, mint a renaissance korának e legnemesebb, legeszményibb és legjelentősebb hajtása, valójában nem más, mint magának az örök igaz és önmagával mindig azonos *ősevangéliomi* elvnek, a középkor által elfojtott, *egyéni hit által való megigazulás elvének* új életre ébredése, új érvényre jutása. Mert Krisztus nem alapított egy „római egyháznak“ nevezett földi institutiót, az ő országa — megmondta — „nem e világból való“; Krisztus nem állított Isten és ember közé egy közvetítő rendet, ellenkezőleg egyszer s mindenkorra eltörölte a rendi papságot, melynek helyére a hitben való egyetemes papság elvét emelte; Krisztus nem kötötte az üdvösséget bizonyos ritusokhoz és szertartásos cselekményekhez, ellenkezőleg azt egyedül az egyén hitétől tette függővé: „Ne félj, csak higgy!“ „A te hited megtartott téged“... Sőt

határozottan kijelentette, hogy „senki sem mehet az Atyához, hanem csak ő általa“ vagyis hogy az egyént Istenhez semmiféle közvetítés nem juttathatja el, hanem csak ha ugyanazon lélek lakik benne, a mely volt a Jézus Krisztusban. Ime a személyes élő hit nagy titka, a melyet e hitnek benső lélektani állapotát a saját egyéni tapasztalatából oly mélyen ismerő Pál apostol oly sajátos mystikával fejez ki, e szavakban: „Élek pedig nem él, hanem él én bennem a Krisztus“ (Gal 2, 20). És így leszen a hívő a Krisztusévé, Christophoros-szá (Krisztus képe hordozójává) avagy miként az ujszövetség maga e gondolatot kifejezi — christianos-szá (Krisztusivá, Krisztus lényegüvé) mely szó magyar formába átírva így hangzik: „keresztyén.“

Mondom, a reformáció nem hozott semmi újat, csak visszaállította elkobzott jogába az örök igaz — régít. Azért nagyon rosszul ismerik, ha ugyan tudva meg nem hamisítják a történetet azok, a kik azt igyekeznek bizonyítani, hogy a reformáció tulajdonkép nem egyéb, mint egy féktelen barát-nak a lázadása minden emberi és isteni (értsd: egyházi) rend ellen. A reformáció igenis a keresztyén szellemnek legitim megnyilatkozása, *lényege szerint époly régi, mint maga a keresztyénség, mert az egyéni hit elvében avval együtt született.*

Ámde a történet azt mutatja, hogy az eszmék világában a fejlődés mindig *hullámvonalban* történik. Ez, hogy úgy mondjuk, a fejlődés élettani törvénye. Mint hullámhegyek emelkednek ki bizonyos epochák, jelezve a korszakos magaslatot, a melyre az emberiség a szellemi élet bizonyos ágában eljutott: ámde a hullámhegyet hullámvölgy váltja fel és minél magasabbra emelkedett az emberiség bizonyos időben, az azt követő visszaesés is csak annál mélyebb, annál kiáltóbb volt. Így emelkedett ki például Izráel népe a prófétizmusban a külső szertartásos törvény vallásából az erkölcsi monotheismus fenséges magaslatára, hogy a tiszta erkölcsiség e magas sphaerájából aztán a közönséges jog rideg s casuismusával minden életet elsorvasztó színvonalára süllyedjen alá, mint ezt a farizeismus és irástudomány képviseli. — Így emelkedik ki ismét ezen szellemi s erkölcsi süllyedéséből Izráel népe s vele az egész üdvösségre áhítozó emberiség, az idők teljességében, a Jézus evangéliumának hullámain, az Istennel való szellem- és életegységnek s ebben az Istenországának absolut fenségű és értékű hullámmagaslatára: hogy idővel e tisztán benső, mert kizárólag a hívő lelkekben lakozó, tehát tisztán szellemi közösség, a láthatatlan, a „nem e világból való“ Istenországa is egy földi, egy látható instituczióvá materializálódjék, a mely habozás nélkül lefog-

lalja a maga számára az egység, egyetemesség, szentség, csalatkozhatlanság és egyedül üdvözítés, attributumait, tehát oly jelzőket, a melyek csak ama láthatatlan „egy közönséges keresztyén anyaszentegyházat“ illetik meg; a mely a Krisztus által egyedül megkívánt személyes élő hit elvét félretolva, Isten s ember közé ismét oda állítja a Jézus által örök időkre megszüntetett közvetítő papságot, mint szentség jellegével felruházott isteni rendet; s időnk folytán e rend élén isteni imádat tárgyaként ott magaslik ki fejedelmi fenségében a Krisztust helyettesítő pápai intézmény: e csodás történeti hibridum, kiben zsidók főpapja s a pogány Róma pontifex maximusa egy világtörténeti fogalomban egyesült.

Sietek kijelenteni, hogy midőn megfigyeléseimet szabadon kifejezem távol van tőlem minden elítélő, gunyolódo szándék. Csak elmélkedem a fejlődés felett s ennek vonom le a tanulságait. Sőt nem habozom kijelenteni, hogy rendszert, grandiosusabban megalkotottat, merészebben keresztülvittet, méreteivel, stíljével imponálóbbat, mint a milyen a pápás egyház institucziója, a történelemben nem ismerek. Olyan az, mint azon kornak bizonynyal a kor lelkéből lelkedzett építészete, a gótika, fenséges boltozataival, egetostromló merész csúcsaival, fantastikusan bizarr díszítéseivel. Csak az alapja ingatag, mert pusztá emberi hagyomány . . . És innen van aztán épen, hogy mert elvetették az evangéliomi alapot, a személyes élő hit által való megigazulás elvét s ennek helyére az egyház által való üdvözítés, az egyháziilag előírt jócselekedetek által való megigazulás elvét állították: megszűnt a lelkeknek minden szabadsága, a hitben szabadságra elhívott istenflak az egyházi törvény szolgálivá lettek s a végső eredmény azon *vallási zsarnokság*, a mely a régi politikai zsarnokság helyébe lépett s a mely évszázadokon át békében tartotta a hitet és a gondolatot egyaránt.

A reformáció — a keresztyénség ez *első* igazi nagy renaissancea — e békókat összetörte.

A pápás egyház földi institutiójával szemben jogába visszaállította az „*egy közönséges keresztyén anyaszentegyház*“ *ős igazi keresztyén elvét*, a mely nem azonos sem egyik, sem másik felekezeti egyházzal, hanem a hivek szíveiben élő „*societas in cordibus*“ az, tartozzanak egyébként e hívők külsőleg bármely felekezethez. E tekintetben Luther leplezetlen szabadelvűséggel kijelenti, hogy „a keresztyénség testileg nemcsak a pápás egyházban létezik, hanem az egész világon szétszórva, még a törökök, tatárok, persák között is; ám lelkileg *egy* az az evangéliomban és a hitben, egy szellemi fő alatt, ki a Jézus Krisztus“. (Bekanntniss des

Glaubens d. Martin Luthers Anno XXIX. wider die Rotten-geister).

A pápás egyház *dogmarendszerével* szemben pedig, amely a „fides historica“ vagyis a történetileg keletkezett egyházi tantételek és tanrendszer szolgálai köteles vallása révén hitet és gondolatot, szívet és értelmet egyaránt a maga despotikus igájába hajtott: a reformáció a „fides salvifica“, a *személyes élő és ép e személyes élő voltában üdvözítő hit elvét* juttatta vissza diadalmas ősi jogába.

S evvel lehullottak a lelkekről a rabbilincsek: szabadabb lett a hit, a lelkiismeret, a gondolat, a kutatás s a felismert igazságot kimondó szó. A Krisztusban való hit benső bizonyosságával szemben nincs többé sem zsinat, sem pápa, sem császár, sem egyetem. *Isten igéje és nyilvánvaló ész-okok*: ime a kizárólagos tekintélyek, a melyek előtt Luther egyedül meghajolni kész, a mint ezt Wormsban oly klasszikus módon kijelentette. *Ónálló kutatás s az individuális öntudat vallásos souverénitása*: ime a századokon át elásott szellemi értékek, a melyeket az eislebeni bányászflu ismét napfényre hozott, az igazságok, a melyekhez felismerésök első pillanatától fogva a reformációnak mindvégig hűnek kell immár maradnia, mert léle, egész existenciája gyökerezik azokban.

Reformátori nagy munkájukban nagy hitjavítóinknak különösen két dologra volt szegezve a figyelme. Egyrészt, hogy tanításuknak *feltétlen evangéliomszerűségét* igazolják, másrészt, hogy meggyőzzenek mindenkit arról, hogy ők *nem akarnak új felekezetet vagy szakadást*, ellenkezőleg egyetlen céljuk, hogy Krisztus egyházát az időközben reátapadt *visszaélésektől megtisztítsák*. Luther maga a leghatározottabban tiltakozik az ellen, mintha ő felekezeti egyházat akart volna alapítani. „Első sorban is — mondja egy röpiratában (Traue Vermahnung D. M. Luthers an alle Christen, sich vor Aufruhr zu hüten. Anno XXII.) — arra kérlök, hogy nevemről hallgassatok s magatokat ne lutheránusoknak, de keresztyéneknek (Christen) nevezzétek. Mert kicsoda az a Luther? A tan a mit hirdetek, nem az enyém. Meg aztán nem is feszítették meg engem senkiért. Pál apostol nem türte, hogy a keresztyének magukat Pálról vagy Péterről, hanem hogy egyedül csak Krisztusról nevezzék... Ugyan mikép is juthatnék hozzá, én nyomorult féreg, hogy Krisztus gyermekeit az én boldogtalan nevemmel illessék. Könnyű a pápásoknak („Papisten“), ők joggal viselik a pártos „pápás“ nevet, mert hogy Krisztussal s az ő nevével nincsenek megelégedve — s azért mesterök a pápa is. Én azonban és a ker. gyülekezet csak egy közönséges tant ismerünk s az a Krisztusé, a ki nekünk egyedüli mesterünk is.“

Az evangéliommal és az ősz keresztyén katolikus egyházzal való ezen azonosságra törekvés okozta, hogy bárha a hit és élet dolgában a reformátorok vissza is mentek az egyedüli ősforrásra, a Szentírásban foglalt Igére, a tan dolgában megállottak az egyetemes katolikus symbolumoknál, a minnek *érthető* pszichologiai oka az volt, hogy szemben a pápás egyház *római* katolicismusával minden kételyt kizáró módon beigazolják, hogy *ők az ősi keresztyén* katolikus elv és traditio legitim leszármazottjai, melytől a *római* egyház *eltért*.

Személyes dogmatikai erősz meggyőződés s a szentháromságtant hirdető ez őskatolikus symbolum e nagy apologetikus jelentőségének felismerése tette nyilván Cálvint oly megérthetően bár, de megbocsáthatatlanul zordonná és engesztelhetlenné a szent háromság tanát tagadó Servéttel szemben, mert attól félt, hogy e tan alapjainak megingatásával magának az egy közönséges keresztyén anyaszentegyháznak s evvel az ő maga egész reformátori munkájának jogalapja s biztosítéka omlik össze. A Cálvín szigorú logikus feje nem tudta még azt, a mit Luther nagy szíve már megérezett, hogy a keresztyénség alapjában oly vallásos világnézet, a mely a legkülönbözőbb tanfelfogásokat nemcsak hogy megtűri, de sőt egyenesen feltételezi — az egyéniségi elv alapján. Hiszen a Krisztusról szóló tanfelfogások, vélemények különbözőségei, mint értelmi reflexiók, még épen nem zárják ki a szív hitében vele való egységet. Nem tudta, hogy a protestantismus, benső valója szerint, nem a merev forma, hanem az élet egyháza. Hogy az egyoldaluan hangoztatott tanformával együtt jár az önczélú egyház, mint institutio, ez pedig Leviathanként absorbeálja a lelkeket. Hogy a holt élet van, ott mozgás is van, e mozgás pedig maga az *organikus fejlődés*. Hogy az *élet vallása a legkülönbözőbb tanformákat* fogja a fejlődés folyamán, a *különböző korok szükségleteinek* megfelelően megteremtteni, csak azért, *hogy minden korhoz a maga nyelvén, a maga szempontjából tudjon hozzáférni*; s viszont, hogy csak a holt vallások merevedtek meg véglegesen bizonyos változhatlan tanformákba. Luther e tekintetben is meglepő szabadelvűséggel nyilatkozik. Elve, hogy a protestantismus létjogát elvesztette azon percben, a mint a szabad kutatás, az egyéni szabad meggyőződés szabad kinyilvánításának jogát megtagadja. Annyira megy, hogy még a sektákat is inkább eltűrné, sőt — hogy úgy mondjuk, egyenesen megkívánja őket, csak hogy ama szabadság épen az evangéliomi igazság érdekében teljes épségében érvényre emelkedhessék. „Nem akarok én Huss Jánosból semmiféle szentet sem mastyr-t csinálni — írja a német nemességhez

intézett, fenséges röpirata XXIV. részében — csak azt akarom mondani, lett legyen bár ő még oly gonosz eretnek, mégis jogtalanul és Isten ellenére égették meg őt . . . Az eretneket iratokkal s nem tűzzel kell megczáfolni, mint a hogy a régi atyák tették. Ha oly nagy mesterség volna máglyával győzni meg az eretneket, akkor a hóhérok volnának a földnek leg-tudósabb theologiai doktorai; nem kellene többé tanulnunk, hanem a ki erőszakkal legyőzi a másikat, az meg is égetheti . . .
 „Csak a pápa kíván minden szabad vélemény elnyomásával, minden szellemi harc kizárásával uralkodni, mondja egy más helyen (Eine Lection oder Predigt wider die Rotten-geister“ 1525). Ellenkezőleg e szellemi harcnak fenn kell maradnia, mert hogy az egyház ily harc nélkül kormányozható volna, az lehetetlen . . . Az meg, hogy szekták támadnak, épen helyes s így is kell ennek lenni, különben nem is tudnám, hogy harczban kell állanom s nem is juthatnánk soha az Irás mélyére, ha meg nem támadtatnánk“ . . .

Valóban sokszor elmosolyodtam a felett, a midőn ultromontán oldalról ismételve olvastam lesújtó bírálatokat, hogy a protestantismus egyáltalán nem életképes s máris a végső felbomlás stádiumába jutott, felekezetekre szakadt s csak rövid idő kérdése, hogy mint oldott kéve széthulljon. Hogy nincs elvi centruma, a mely alkatelemeit összetartaná, nincs szervezete, mely az állandóság attributumait mutatná. Hát az ilyen bírálatok, a mellett, hogy ellenfelünk tájékozatlanságát leplezik le, egyuttal a protestantismus valóságos dicsőítő panegyriséinek mondhatók, mert igen hiteles tanúnak, ellenfelünknek ajkáról igazolják, hogy a protestantizmusban, hála Istennek! még mindig erős az individualismus, az egyéniség ős-örök evangéliomi kovászelve. Ez az *egyénisége-
 elv a mi igazi centrumunk*, a mely nemcsak hogy minden uniformizálást apriori kizár, hanem az *egyéniesült sokféle-
 séget egyenesen megköveteli*: s bizony akkor ütne épen a végóránk, ha egy tanformába vagy egy institutióba merevednénk. A mozdulatlanság nálunk egyenlő a halállal. A protestantismus mondhatnók egy százmillió fejű egyház, a melyben mindenki különbözik és mégis egy az evangéliom-ban. A protestantismus *szabad hívőket* és *szabad gondol-
 kozókat* követel. Nem akar sem Luther, sem Calvin, sem Socinus, avagy valamely ezekről elnevezett egyházi institutio avagy ez egyházakban érvényes symbolumok szolgáivá tenni, csak azt akarja, hogy Lutherrel, Calvinnal, Socinussal s a reformatio hőseinek egész gárdájával együtt mi is felszabaduljunk a hitben, az egy Isten ígését kivéve, minden tekin-tély alól. Mert Krisztus nem tanított, nem adott semmiféle dogmát, egyáltalában nem írt soha egy betűt sem, jelezve

evvel, hogy az ő evangélioma s ennek tartalma, az Isten országa, *élet* és *nem* tan: azért a keresztyénség nem is bizonyos dogmákkal való megegyezésben, nem is bizonyos litáneáknak elmondásában, nem is bizonyos sakramentumokban való részvételben, nem is bizonyos külső ájtatosságok elvégzésében: hanem egyedül és kizárólag a Krisztussal, a *Krisztusban megjelent valláserkölcsi elvvel való egyesülés alapján az Istennel való szellem és életegységben áll.* A keresztyénségben nincs törvény, csak egyetlen egy; ez sem külső, testi; hanem tisztán benső, szellemi törvény: a szeretet. A keresztyénség nem metaphysika, nem is Jézusra vonatkozó metaphysikai tanok összege: a keresztyénség tiszta *ideális erkölcsiség*, melynek forrása, lelke maga az Isten, kit Atyánknak ismerünk fel a hitben. Ezért a keresztyénség — úgy a mint azt Luther s a reformáció a maga ősi, szívi tisztaságában és világosságában új életre keltette, nem *igazhivőket*, öngazságuk bizonyosságával kérkedő farizeusokat, hanem *igaz hívőket*, bűnök töredelmében megtört, magukat Isten kegyelmének nyugton átadó publikánusokat követel: „*Christianusokat*“ és nem „*jesuitákat*“.

Hadd triumfáljon hát csak tovább is az a megoszlottságunkon kárörvendő kritika: *mi biztos öntudattal haladunk a mi megoszlottságunk útján* s óvakodni fogunk magunkat újból leigázni bármely dogmabetű szolgaságának igájába. Elegendő nekünk a Krisztus gyönyörűséges igája, a mely: *szabadság az egyéni élő hitben, s szolgaság a szeretetben.* Sursum corda!

*

Azaz hogy elmondhatjuk-e ez öntudattól áradozó vallomást? Vajjon meg van-e még csakugyan a reformációnak az a hatása a lelkekre, mint négy évszázaddal ezelőtt? Vajjon nem vesztett-e az a fennen hangoztatott hit a maga hiteléből, nem gyöngült-e meg az evangéliomnak a lelkekre gyakorolt egykori varázsereje?

Komoly kérdés — s a felelet első pillanatra bizony nem épen megnyugtató. — Társadalmunk mintha egy nagy átalakulás benső forradalmában vajudnék. Divattá lett a kétely és közöny. Különféle álbölcséleti elméletekből leszűrt jel-szavak kavarnak a levegőben, a melyek a társadalmi rend felforgatására szólítják a nyersebb lelkeket. A természet-tudományok felfedezései napról-napra egy-egy régi kedves vallásos képzetnek a gyökereit támadják meg, megingatva a műveltek hitét is, a kik elfordulva a vallástól, különféle bölcselmi rendszerek ethikai elméletei szerint sőt idegen vallásos eszmék, pl. a buddhismus befolyása alatt rendezik

be lelki világukat. Körülbelül olyformán állunk, mint álltunk a nagy francia forradalom idején, a midőn Istent detronizálták, hogy helyére ültessék egy czéda utczai szépség alakjában az Észet, s a midőn korának művelteit a nagy Schleiermacher így gunyolta meg szent bánatában: „Tudom, hogy az istenséghez ép oly kevésbé fordultok a mágány szent csendjében, a mint nem keresitek fel az elhagyatott templomokat; hogy izléssel berendezett lakásaitokban a házi isteneket a bölcsék mondásai s a költők énekei helyettesítik; hogy emberiség és társadalom, művészet és tudomány, a melyeket teljes mérvben birni vélték, annyira eltöltik lelkeiteket, hogy amaz örök és szent lény iránt, a mely szerintetek e világon kívül esik, nincs érzés szivetekben. Sikerült a földi életet oly gazdagon, oly sokoldalúlag berendeznetek, hogy már az örökkévalóságra nincs is szükségtek s minthogy így magatok alkottatok magatoknak egy universumot, feloldozva érzitek magatokat az alól, hogy arra gondoljatok a ki titeket teremtett.“ („Reden über die Religion.“ Apologia.)

Hát e szavak, úgy hiszem, erre a mi idoges, vajudó és minden szertelenség iránt oly fogékony korunkra is felette találók; de hogy idáig jutottunk, hogy a vallás legalább látszólag annyira hitelét veszttette, annak nem korunk oka első sorban, hanem mondjuk ki nyíltan: maga épen az *egyház*, vagy helyesebben, az *egyházak*.

Sulyos, komoly vád: igazolni tartozom. S minthogy a keresztyénység legitím letéteményesének, mint egyházat, mint theologiai világnézetet, előbbi fejtegetéseim alapján, a reformáció egyházát tekintem, bizonyításommal annak körén belül fogok maradni.

Megemlítettem már, hogy a reformáció theologusait egyéni meggyőződésökön kívül egy nagy apologetikai érdek készítette arra, hogy bárha *hitelvi* szempontból egészen az evangéliomra mentek is vissza, de *tanelvi* szempontból csak az őskatholikus symbolumokig, mert csak így tudták vagy legalább gondolták beigazolhatni, hogy ők és nem a római pápai egyház az őskeresztyén katholicitás jogos leszármazottjai és képviselői. Igaz ugyan, hogy hit és élet egyedüli normáló elvéül és zsinórmértékeül az Írásban foglalt Igét állítva oda, szükségszerűleg az Igét tették ama symbolum megítélő mértékévé is: ámde figyelmen kívül hagytak egy igen fontos dolgot, azt t. i. hogy a Szentírásban különbséget tegyenek a között, a mi valóban Jézustól való s a között a mi már csak Jézusról szól; másszóval nem különböztették meg a tiszta jézusi evangéliomot Pálnak, Péternek, Jánosnak stb. tanításaitól. Nekik a *teljes* Írás Istentől egyaránt ihletett volt, *quoad verbum*, s minthogy a Jézus által az üdvösség

egyedüli alapjává és feltételévé tett személyes élő hit elvét a legmélyebben, a legvilágosabban és legmeggyőzőbben Pál apostol fejtette ki: nem véletlen, hogy a reformáció első sorban Pál tanítására ment vissza, sőt úgyszólván teljesen ebbe élte magát, erre építette fel tanrendszerének a váltásra vonatkozó egész világnézetét. Viszont az őskatholikus symbolum christológiája első sorban és közvetlenül a János evangélium *lóγος* speculációjára megyen vissza, e magában véve fenséges apologetikus iratra, mely azonban a keresztyén igazságot, Krisztust magát, az alexandriai hellenistikus bölcsélet világnézetében szólaltatja meg s e révén azt a plátói metaphysika elemeivel saturálja. Vagyis, hogy a dolgot tisztán formulázzuk, a reformáció visszament ugyan a keresztyénség ősforrásáig, a Szentírásig s már evvel magával óriási szolgálatokat tett a keresztyén vallás ügyének, szemben az ezt holttá dermesztő középkori pápás egyház institucziójával: ámde ez ősforrásból nem azt merítette ki kizárólag, *a mit Jézus maga tanít* s miként azt a hegyi beszédben, a parabolákban, a 3 első evangélium egyéb közvetlen Jézusra visszavezethető emlékeiben találjuk, hanem elsősorban azt, a *mit róla* Pál és János tanítanak; vagyis Jézust nem úgy állította a hit elé, a mint ő maga tényleg ott áll, hanem a mint e viszonyában a hithez a Pál és János *megvilágításában* jelentkezik.

E tény szükségszerűleg igen fontos következményeknek lett a forrása. Elsőben is annak, hogy a reformáció theologusai minden további vizsgálódás és tépelődés nélkül elfogadták az őskatholikus symbolumot, mint a melynek tanításában, igen helyesen, nem láttak egyebet, mint az apostoli, főleg pedig a páli és jánosi tanok leszűrődését. Azután pedig — és ez a fontosabb consequentia — minthogy az őskath. symbolum egész tartalma szerint egy a legfenségebbre s legszentebbre irányuló, grandiózusan merész *metaphysikai speculáció* leszűrődése: hát evvel természetesen a reformáció egyházában is *nyitva maradt a kapu a további metaphysikai speculációk számára*, a mint erről például Cálvin Institutiói a legklassikusabb példát szolgáltatják, melyek mellett ott sorakoznak a különféle reformációkbeli confessiók és symbolikus iratok. A symbolumok aztán, a melyekben a reformáció theologusai az ő hitelveiket kifejtették, idővel *felülkerekedtek* a reformátorok által épen e symbolumokban egyedüli szabályozó elvképen hangoztatott Isten igéjén; majd később nyomukban kifejlik egy gazdag dogmatikai irodalom, keletkezése szerint kegyes, tiszteletre méltó törekvés gyümölcse valamennyi, de lényege szerint merő *emberi bölcselkedés a Krisztus igazsága fölött*. És minden

ilyen dogmarendszer mögött ott emelkedik egy-egy dogmatikailag meghatározott egyház, mint földi institutió, a mely a maga igazának öntudatában, sőt az igazság egyedüli birtokának bizonyosságában kész a maga számára lefoglalni az *egyedül üdvözítő* jelleget, akár csak a római egyház: csupán csak annak merész és a végsőig megvont következetessége és nyíltan kifejezett abszolutistikus törekvései nélkül. Bár hogy a hajlam ez irányban is meg volt benne, mutatja épen Cálvin szerepe Genfben.

Igy született meg a római pápával, mint a Krisztus helytartóságát kifejező élő dogmával szemben a sok különféle papiros pápa a különféle reformációi felekezetekben s egyházakban. És mindegyik egyház azt hiszi, nem, csak tanítja, mert *hite csak az egyénnek lehet, a tanító-egyháznak hite nincs*, mondom, mindegyik egyház azt tanítja, hogy az ő Krisztusa az egyedül igazi, hogy ő az üdv és igazság egyedüli letéteményese. És innen van, hogy a kiknek a Krisztusban, a krisztusi igazságban egynek kellene lennünk, *pártokra szakadtunk a róla alkotott tantételek miatt*. Nem az ő nevére, de a Páléra, meg a Péterére, meg az Apollóséra esküszünk, akárcsak egykor a korintusiak, kiknek Pál szent felháborodásában keserű gúnynyal veti szemökre: Darabokra tépitek a Krisztust! Nem azt hirdetjük, a mit ő tanított hanem a miben Aquinói Tamás, Luther, Cálvin, Socinus, Bossuet vagy bárki más volt a mesterünk . . . Szeretet helyett még manapság is gyűlölködünk és áldó imádság helyett még manapság is bizony meg van bennünk a hajlandóság, hogy egymást eretnekként átkozzuk ki. Valóban nincs a föld kerékességén „vallás“, a mely annyi vért ontott, annyi máglyát gyújtott volna, mint épen a szeretet vallása! Valóban „még mindig befejezetlen a kulturhistoriának legszégeylenetesebb könyve: nem a tudatlanságnak, nem a babonának, nem a hazugságoknak, hanem a vallási gyűlölködéseknek a története; az erkölcs géniusa még várja-várja, mikor kerül már oda a szó, hogy vége.“ És miért? Mert a vallást kiszorította helyéből a dogma; a dogma pedig természeténél fogva mindig türelmetlen.

Hanem van még más mondanivalóm is. Volt idő, a mikor a metaphysikai tartalmú dogmák az egész emberi társadalmat mozgásban tartották, úgy hogy ellentétük kihatott a népek életébe, a politikába is, s folyt értők és miattok a vér patakokban.. Az a kor volt ez, a midőn a bölcselő gondolkozás, hogy úgy mondjam, még mindig csak a közép-kori cipőkben járt s joga csak annyiban ismertetett el, a mennyiben a theologiának szolgált. Hanem mikor a renaissance és reformáció által felszabadított én egyszer a bölcsélet

terén is a maga teljes tudatára jutva oda kiáltotta a dogmák metaphysikai képzeivel békóba vert világnak: „Cogito ergo sum“ s evvel lerázva véglegesen minden tekintélyt, az *önálló és szabad gondolkozást* állította oda, mint souveraint, a mely minden ismeretbeli kérdésben egyedül ítél; mikor aztán ez az így felszabadított és souverainné tett gondolkozás számon vette a maga birodalmának, az *ismeretnek határait* és megállapította, hogy e határok csak addig terjednek, a meddig érzékeink érnek s hogy a mi azon határokon túl van, vagyis a mi metaphysikai természetű, azzal szemben csak egyet tudunk biztosan, azt t. i. hogy „ignorabimus“: hát akkor a *régi stylben* vett metaphysika s vele együtt minden régi stylben vett *metaphysikai* irányú és természetű dogmatika egész rendszerépülete egyszerre mint egy kártyavár összeomlott s tekintélye egyszer s mindenkorra hitelét veszlette.

Hasztalan áll hát elő bármely egyház a maga metaphysikai dogmarendszerével; a gondolkozás, a mely Kant óta tisztában van a maga ismeret-hatáiraival, visszautasítja őt: „Non liquet“. Ám azért ha így a dogmákból a metaphysikát kiutasítjuk is, egyáltalán nem következik, mintha tán megvetnők, avagy méltányolni ne tudnók *azon érzelmet*, mely amaz elemet oda bevitte; s másrészt, mintha a metaphysikai speculációnak a vallásból való kiutasításából folyólag mi vallástalanabbak lennénk mint pl. a 13-ik vagy a 17-ik század keresztyén embere, vagy akár mint a milyen az ember átlag volt minden korban.

Nem vagyunk mi vallástalanabbak, csak *másképp* vagyunk vallásosak. Szemünket felnyitották a természettudományok, itéletünket élesre köszörülte a lélektani alapokra fektetett történeti kritika. Lélektani megoldást keresünk minden téren, még a vallás, a kijelentés, a csodák terén is és lelkünk meg nem nyugszik, nem nyugodhatik meg mindaddig, a míg kételyeire, tépelődéseire e téren is kielégítő feleletet nem talál.

És most kérdem: vajjon mind e kérdésekre, a melyek természetszerűleg a vallásos élet terén a legsubtilisabbak és legkényesebbek, de egyuttal a legéletbevágóbbak is, *ad-e az egyház, adnak-e az egyházak kielégítő feleletet?* Nem, bizonynyal nem! Hanem előállanak évszázadok óta kész, a hagyomány tisztos patinájával bevont dogmáikkal, a melyek a keresztyén, igazságot rég letűnt korok számára ezeknek szellemében és gondolkozásmódjában fejezték ki s azt akarják, hogy a huszadik század embere ezeket épen úgy vakon elfogadja, elhigye, mint a 16-ik század gyermeke! Nem akarnak tudomást venni arról, hogy évszázadok alatt

a világ nagyot fordult: s hogy ha jelenkorunknak nem tejhez, de már kemény eledelhez szokott nemzedéke nem tud többé az egyházi tanok betűje szerint „hinni“, hát nem ő a hibás, hanem az egyház az, *a mely nem képes, vagy nem akar alkalmazkodni a korhoz, hogy meggyőzhesse őt!*

Nem, ez nem a reformáció egyháza, ez a pápádogma vagy a mi végre is egy, a dogmapápa egyháza.. Ez nem a keresztyénség, *ez holt hatalmak institúciója.*

A reformáció egyházának, mint az igaz keresztyénség letéteményesének bensőleg meg kell ujhodnia s újból tisztán tudatra emelnie a maga világtörténeti hivatását. A reformáció, mint ráutaltunk, az élet, a mozgás, az organikus fejlődés elvén áll, igazi lényege épen az, *hogy a saját világában is állandó megújulás kovásza legyen időtlen időkig s mint-egy a keresztyénség lelkiismeretének folyton megifjodó élő tiltakozása, minden tekintélylyel szemben, hit és erkölcs, gondolat és szó dolgában egyaránt, az örök, a Szent, az egy közönséges keresztyén igazság érdekében.*

Igen, az egy közönséges keresztyén igazság érdekében: mert lehet bár felekezeti egyház száz meg ezer: *a keresztyén igazság csak egy marad*, mert a kin alapul a Krisztus is egy, miként egy a hit, egy a keresztség és egy az Isten.

Igen, miként *egy a Krisztus*, de nem az, a kit a róla alkotott tanokban, mint egykor Korintusban, most is napról-napra, újból és újból darabokra tépünk, keresztre feszítünk: hanem a kívül napról napra együtt kell meghalnunk a bűnnek, hogy vele napról-napra új erkölcsi életre támadjunk... Miként *egy a hit*, de nem az, a melyet átok terhe mellett leckemódra be kell emlékelnünk: hanem a mely a Krisztussal való benső személyes összeforrottság érzete alapján a szívnek benső, élő és boldog bizonyosságát képezi. Miként *egy a keresztség*, de nem az a külső, pusztán szertartásos cselekmény; hanem a léleknek benső elmerülése a Krisztusban (miként ezt Pál apostol a római levélben 6 r. oly mély mystikával kifejti). S miként *egy az Isten*, de nem az a személyválogató despota, a ki csak egyik-másik felekezetet vagy embert szereti s a kinek létét gyarló emberi bölcseséggel kell a dogmatikákban bizonyítgatnunk: hanem a ki mindnyájunknak édes Atyja, ki nem nézi a ruhát, de a hitet s a kit mindnyájan boldogan zárunk szívünkbe a mi személyes élő hitünkben...

Vajh mikor jutunk el ez egyszerű, e természetes, e boldogító igazság felismerésére? Vajh mikor tesszük ezt egyetlen, de teljesen kielégítő dogmánkká?

A reformáció egyházára vár a feladat, hogy az Igazságot diadalra juttassa. Övé a kötelesség, hogy *Páltól* és

Jáncstól, a kikhez a pápás egyháztól már elvezette az emberiséget, most ezt közvetlenül a Krisztushoz vezesse vissza, kinek egész lényege ez egy szóba foglalható össze: „Szeretet.“ *Szeretni Istent az emberekben — és az embereket Istenben.* Hát van-e ennél dogma szebb, fenségesebb? És van-e még más egyéb dogmára is szükségünk? Eszük-szükséges-e, a keresztyénség érdekében való-e tovább is a lelkeket metaphysikai tanok kényszerébe igaznunk? Nem! erre a keresztyénségnek szüksége nincs, mert ez csak megöli őt: erre csak az egyháznak van szüksége . . .

Az egyháznak. De nem ama „láthatatlan“ egyháznak, hanem e láthatóknak . . . Pedig a látható egyház, a reformáció helyes tanítása szerint, *nem öncél, hanem eszköz,* épen ama láthatatlan egyház megépítése érdekében. Célja nem hogy örök időkre megmerevedjék, hanem hogy *egykor megszűnjék* — hogy ama „láthatatlan“ egyház uralomra jutásával „Isten legyen minden mindenekben.“

Igen, e láthatatlan egyház a cél s ez nem utópia, mert megvan az, él az most is, mindenütt a hívő lelkekben . . . És a hol él, ott nincs szolgasága a betűnek, ott teljes szabadság van a szellemben . . . Azért itt *nincsen türelmetlenség* sem. A hit a maga individuális psychologiai lényege szerint sohasem intoleráns. Hiszen egyéni érzelmi állapot az; és vajjon nem oly szent, nem oly boldogító-e ez érzélem más szívében is, mint az enyémben? A hívő, nem a dogmatikus, de a szívvel hívő, nem kérdezősködik másnak hitvallása után, annál kevésbbé mer felette ítéletet mondani, hiszen tudja, a maga személyes tapasztalatából megtanulta, hogy kinek-kinek hite az ő legszentebb személyes életténye, a melybe erőszakos kézzel nyulni szentségtörés. Az igaz hívők e láthatatlan közössége az „extra ecclesiam nulla salus“ elvét nem ismeri, ez erkölcsi szörnyűségekre csak egy *tanító* egyház juthatott el.

A reformáció volt az, a mely felszabadította a hitben az egyént, ezt szabaddá tette a gondolkodásban is, s ez alapon, azon kor tudományos és vallásos műveltségének megfelelő módon, összhangba hozta, a mi együvé tartozott, az evangéliomot a művelődéssel, a vallás a tudománnyal. Nos ez örökét most megtagadná talán? A reformáció volt, a mely a tudományos kutatást felszabadította az egyházi tekintély jármából. Több: a reformáció volt az, a melyen, a renaissance-szal együtt, *egész modern tudományos és kulturális haladásunk alapul.* Vajjon saját szellemének e hatalmas erőre jutott legkedvesebb gyermekeivel most szembehelyezkednék talán? Nem! A reformáció egyházának, a mely a szellem szabadságának talajáról fakadt, tisztában

kell lennie avval, hogy tovább is *csak e talajon* fejlődhetik, különben elsatnyul, s benne és vele az evangéliomi, a keresztyénség is. És e feladatához fegyverzete kész; ráutaltam már: *Isten ígéje* és nyilvánvaló *észokok*. Csak tudja e két fegyverét jól forgatni; csak tudja a két fegyvert s velők és bennök hitet és gondolatot, szívet és észet harmóniában tartani s bizonynyal övé a győzelem.

Felséges perspectiva: visszahódítani egy elvesztett világot s benne munkálni Isten országát. Fenséges hullámmagaslat, a melyre el *kell* jutnunk a mélységes hullám völgyből, a melyben most tespedünk. El kell jutnunk mondom, mert ez a fejlődés élettani törvénye. *És ez a feladat, mint az élet és fejlődés egyházára, a reformáció egyházára vár, csak értse meg, csak jöjjön a maga lényegével tisztába . . .*

Madáchunk fenséges tragédiájában olvassuk, hogy Kepler, ki egy léha szolgalelkű korban ott tépelődik a jövő felett, egyszerre — mintegy visioban meghallja a Marseillaisét, s mintegy kijelentészerűen egyszerre megtalálja a megváltójelszót, a mit keresett: Szabadság, egyenlőség, testvériség.

„Oh hallom, hallom a jövő dalát,

Megleltem a szót, ezt a nagy talizmánt

Mely a vén földet ifjuvá teszi.“ (VIII. Szín vége.)

Hát nekünk e „szót“, e világ titkát megoldó nagy elvszót nem kell keresnünk, ismerős már az közel 2000 éve s bizony ez fogja majd egykor megvalósítani a Kepler visióálmát is s meghozni az emberiségnek az igazi szabadságot, egyenlőséget és testvériséget . . . Azaz, hogy meg is valósította már, csak nyúljunk utána . . . És ez a világtitkát megoldó egyetlen nagy szó, egyetlen nagy dogma a *Szeretet*.

S ha majd a keresztyénség csak ez egyetlen dogmát fogja ismerni; ha majd az egyházak e szeretetben fognak versenyezni csak; ha a reformáció e szeretetben való teljes megújodásnak minden utógondolat nélkül magát teljesen alá fogja vetni s nem fog keresni és akarni egyebet, csak az e szeretetben élő *Krisztust mindenben és mindenütt*: akkor fog beállni a második, az igazi, a teljes keresztyén renaissance.

Stromp László.